

RELATIONES MISSIONARIORUM DE HUNGARIA ET TRANSILVANIA
(1627–1707)

Edidit István György Tóth, Budapest–Róma, a Római Magyar Akadémia, a Ráday Gyűjtemény és az MTA Történettudományi Intézete, 1994, 459 l. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma: Fontes, 1).

A Sacra Congregatio de Propaganda Fidét, azaz a Hitterjesztés Szent Kongregációját XV. Gergely pápa alapította 1622-ben azzal a céllal, hogy misszionáriusai a katolikus vallást terjesszék, annak gyakorlását segítsék, megvédjék, ki-harcolják. A reformáció elterjedésével, a török hódoltsággal Magyarországon a római egyházat a megsemmisülés fenyegette. Az országot missziós területté nyilvánította a Kongregáció, és térítőket küldött ide. Az első misszionáriusok olasz anyanyelvű és nemzetiségű, illetőleg bosnyák minorita szerzetesek voltak, akiknek nyelvismeret híján nehezen ment az emberek lelki gondozása. Működésükről kötelesek voltak a de Propaganda Fidének jelentéseket küldeni. Ezek annak levéltárában ma is fellelhetők.

Ezekből a jelentésekből közöl Tóth István György 37-et; ezen felül egyet a bécsi nuncius tollából, további egyet a konventuális ferences rend generálisához szólót, egy tájékoztatást XI. Ince pápának, továbbá egy jegyzőkönyvi kivonatot meg a bécsi nunciushoz küldött 4 levelet, illetőleg feljegyzést. Ez utóbbiakat a sajtó alá rendező tartalmi jegyeik alapján joggal tekinti „relatiók”-nak. A 43 okmány (elsősorban az országot járó 23 misszionárius írása) a hódoltsági, a magyarországi és az erdélyi katolikusokról ad átfogó, sokszor számszerű adatokat. A kiadvány válogatás. A sajtó alá rendező nem közli „azokat a jelentéseket, amelyek nem a hívőkre vonatkoznak, hanem a szerzetesek viszályaira, vagy történeti áttekintések vagy javaslatok”.

Ez az anyag szűkítését jelölő megjegyzés nem eléggé szabatos, és nem is

állja meg a helyét. A publikált írások gyakran adnak történeti áttekintést. Jó néhány jelentésnek fontos történeti forrásértéke van. (Vanoviczi János pálos szerzetes jelentése – 14. sz.; Benkovics Ágostoné – 21., 22.; Damokos Kázméré 1657-ből – 32., 36.; Modesto a Roma jelentései – 30., 33a.). Elsősorban a Kongregáció kérdőpontjaira (közölve a 409–413. lapokon) adott válaszok tájékoztatnak részletesen. Ilyenkor a jelentésekből megismerjük pl. Erdély földrajzi viszonyait, népeit, vallásait, tanács- és főurait; az erdélyi székekben szolgáló jezsuita, ferences, világi papokat, az iskolákat. Megdöbbentő képet nyerünk Francesco Scacchi szombathelyi-vasvári prépost 1707. október 7-i keltezésű jelentéséből (24. sz.), a vallásügynek a kuruc háborúk okozta nagymérvű romlásáról. Egyébként ezt az egyetlen dokumentumot tartalmazza a kiadvány a Rákóczi-korból. Ezt megelőzőleg az 1670-es években keletkezett írásokat olvashatjuk, és így némileg félrevezető a címlap 1627–1707 évszáma és az a tájékoztatás, hogy a kiadvány „a Kongregáció alapítása (1622) és a Rákóczi-szabadságharc között keletkezett” jelentésekből válogat.

Bőven tartalmaznak a jelentések javaslatokat is. Sokszor olvashatjuk a misszionáriusok kívánságát, hogy a lakosság nyelvét ismerő papokra lenne szükség, ilyeneket küldjenek, ilyeneket képezzenek, mert a magyarul nem értő misszionáriusokat bizalmatlanul fogadják. 1649-ben a prefektusként Erdélybe küldött Modestónak ezt ismételtén tapasztalnia kellett. Az erdélyi

urak magyar papokat kívántak; őt hazaküldnék („non vi vuol altro che Ongari”, „mi molesta di continuo di volersene ritornar in provincia”). (29. sz.) De hasonló volt néhány évvel előbb Fulgenzio a Jesi esete is. Nem tudott a magyarországi szalvatoriánus tartományból magyar ferenceseket kapni, csak egy magyar páterrel és egy fráterrel jött Erdélybe; a főurak alkalmatlannak tartották a misszionáriusi munkára, nem tudott magyarul. (Vö. a 259. lappal.)

A magyar püspökök egyházpolitikai okokból nem szerették és nem támogatták a misszionáriusokat. Pázmány Péter „többször kijelentette, hogy a Magyarországra küldött misszionáriusok csak akkor hajthatnak hasznot, ha előbb megtanulnak magyarul”. (Lásd a 15. lapot.) Lósy Imre esztergomi érsek sem tartotta őket alkalmasnak a térítésre. Az előbb említett Fulgenzióval meg a böjtöt illető eltérő felfogása miatt komoly ellentétbe is került. Lippay György esztergomi érsek Spinola bécsi nunciushoz 1665. szeptember 17-én kelt levelében fejtette ki a magyarországi és erdélyi missziókról szokatlanul kemény hangon megfogalmazott véleményét. Semmi hasznot nem hajtanak. De hogy is hajthatnának, mikor nem ismerik a nyelvet, és nem is próbálják megtanulni. Sok szerzetes azért jön az országba, hogy három évi misszionáriuskodás után doktori címet nyerjen. A mikházi bosnyák szerzetesek példája mutatja, mennyire haszontalanok; prédikálni, gyóntatni nem tudnak, legfeljebb miséznek, de inkább szőlőt és földet művelnek. Erdélyit, magyart nem fogadnak be maguk közé, s templomi ezüstkelyhek ajándékozásával az eretnekek pártfogását keresik, hogy obszerváns rendtársaikkal támadjék ellentétükben azok őket segítsék. A katolikus vallást nem terjesztik, annak gyakoroltatására alkalmatlanok lévén („ignari linguae, morum et humorum gentis exequi et perficere non possunt”), teret

engednek az eretnekeknek. Erre ugyan a közelmúlt háborús pusztításai is módot adnak. A feldúlt falvak plébániáinak papjai éheznek, rongyokban járnak. Inkább nekik juttasson a Kongregáció segítséget! (33b. sz.)

A történeti tájékoztatás, a javaslatok, a bírálatok megtalálhatók tehát a kiadásra kiszemelt jelentésekben, éppúgy, mint ahogyan felszínre kerülnek a viszálykodások, az ellentétek is. Ha nem is az első vonalban. Midőn 1665-ben Lippay György elítélte a mikházi bosnyák konventuális szerzeteseket, a köztük és a csíksomlyói obszervánsok közt dúló veszekedés a tetőpontjához közeledett. Az ellentét akkor robbant ki, mikor VIII. Orbán pápa 1640-ben obszerváns (szigorúbb) őrségként hozta létre a különállóvá tett erdélyi szervezetet. A mikházi konventuális bosnyák szerzetesek kézzel-lábbal tiltakoztak a szigorított szabályok ellen, s a harc a csíksomlyói obszervánsokkal lassan nemzeti színezetet öltött, bosnyák és magyar szerzetesek közti vetélkedéssé fajult. Modesto a Roma 1649. évi jelentése szerint látta, hogy a mikháziak ki akarnának válni az erdélyi őrségből, és boszniai tartományukhoz kívánnak tartozni. (Törekvésükben Bandinus, Moldva adminisztrátora is támogatta őket.) Modesto próbálkozott, hogy a zülalt állapotokat rendezze; javasolta, ne küldjenek Erdélybe bosnyák szerzeteseket, Karánsebesről ne járjanak át pénzt gyűjteni (29. sz.). Egymást követte az orvoslást, kivizsgálást kérő követségek menesztése Rómába. Ott elutasítás, itthon törvénytelen közgyűlés, a mikházi bosnyákok engedetlensége, lázongásai miatti zavarok. Hogy a mikházi kolostort maguknak szerezzék meg, az a catholicus urak támogatásához folyamodtak (32. sz.). A zavart keltőket el kellene távolítani, írta Rómába Modesto (33a. sz.). A sors iróniája volt, hogy 1665–1667-ben az ő újabb vizitátorsága alatt érte el a válság a csúcspontját – és meg-

oldását. Meg kellett élnie, hogy mikor vizsgálatartásra Mikházára ment, és ott a vizsgálatot elrendelő parancsolatot felolvasta, rárohantak, azt tőle elvették, őt nyolc napig cellába zárva tartották. De még ezek után is csatlakozásra szólította fel őket. Sikertelenül. 1666. augusztus 6-án országgyűlési határozatból kifolyólag karhatalommal távolították el a lázongókat.

Igaz, hogy a vizzálykodás részleteiről sem ő, sem más a kiadott jelentésekben nem beszél, de a 17. század közepén Erdélyben nagy port felvert ügyről többen, ő is megemlékezik. Kétségtelen, hogy a jelentésekben központi kérdéssé ez az ügy nem válik. Még Domokos Kázmérnál sem (32. sz. – 1657), aki az erdélyi bosnyák szerzetesek dolgát a maga történetiségében legalaposabban vizsgálja.

Az egykori Magyarország területén végzett missziós munka országgrészenként más-más képet mutat. A királyi Magyarországon, a Felvidéken volt a legerőszakosabb és legeredményesebb. De itt követelt legtöbb áldozatot, itt teremtődtek a vértanúk. Bethlen, Rákóczi György, a bujdosók, a kurucok harcainak következtében itt volt az „eretnekek” ellenállása a legöntudatosabb, itt került nem egyszer börtönbe a misszionáriusok. Érvényesült azonban (akárcsak a Dunántúlon) a „cujus regio, ejus religio” elve, s a királyi Magyarországon történtek a tömeges áttérések.

A század közepén pálos szerzetesek váltják fel az olasz minoritákat. A sajtó alá rendező négy pálos misszionárius tíz jelentését közli. Legtanulságosabbak, legérdekesebbek Vanoviczi János jelentései. A római Collegium Germanicum et Hungaricumban végzett tanulmányai után misszionáriusi felhatalmazással tért haza Magyarországra. Kelet-Magyarországon, a hódoltsági területeken végzett munkájáról, kalandosnak nevezhető életéről először 1658-ban számolt be (12. sz.). Lutheránus prédikátorokat űzött el, templomokat foglalt, neves embereket térített katolikus hitre. (13. sz.) Egyik je-

lentésében (14. sz. – 1669), melyet feleletként írt a kongregáció kérdőpontjaira, megadja a magyarországi kolostorok és a bennük élő szerzetesek számát, szól iskoláikról. Beszámol a felekezetekekről is.

Vanoviczi 1675. évi jelentésében (22. sz.) a kuruc bujdosók támadásainak következményeiről is megemlékezik. Bizonytalanra tesz az életet, áldozataikul esnek misszionáriusok. Már az előző évben is a felkelőkre panaszkodik Benkovics Ágoston. Feldúlták Borsod, Abaúj, Zemplén megyék nagy részét, visszahúzódsra kényszerítették a misszionáriusokat, másokat fogságba hurcoltak. (20. sz.)

A Congregatio de Propaganda Fide megalapítása után a töröktől megszállyt magyarországi területeken a katolikusok gondozását a belgrádi püspökségre bízták. Fontos szerepet játszott a munkában a karánsebesi misszió, melyet már 1626-ban megalapított Bandinus Marcus (később marcianopolisi érsek, Moldva adminisztrátora). Valószínűleg itt öltözött be az előkelő székely családnak, az osdolai Kunoknak a sarja, Szerafin, aki Rómában végzett tanulmányai után Erdélyben szolgált. Rokona (testvére?) nyolc ferences frátert telepített Karánsebesre, akik aztán Erdélyben, Moldvában működtek misszionáriusként (27. sz. – 1638).

Mivel a magyarországi ferences tartomány nem tudott papokat küldeni Erdélybe, a katolikus főurak Bethlen halálát követőleg a bosnyák rendtartományhoz fordultak. Az Erdélybe érkező Stefano Salines, Stefano Lopara, Gabriele Thomasii stb. magyarul ugyan nem beszéltek, de miséztek, és latinul úgy ahogy gyóntattak is, kiszolgáltatták a szentségeket. Jelentéseik tanúsága szerint sok helyen helyrehoztak romos templomot, újakat építettek, kolostorokat létesítettek, részt vettek a szerzetesi közösség igazgatásában.

A bosnyák ferencesek áldásosabb munkát folytattak a hódoltság terüle-

tén. Misszióik voltak Karánsebesen, Lippán, Versecen, Orsován, ellátták Jenő, Várad, Arad katolikus lakosságát. Alsó-Magyarország népeiről, szokásairól, vallási megoszlásáról nem egyszerű számszerű adatokat, csak náluk olvasható tájékoztatásokat tartalmaznak jelentéseik. (8–10., 23b. sz.)

A jelentésekben többször szó esik iskolákról. Korán létesítettek iskolát Karánsebesen. Jórészt eddig ismeretlen adatokat tudunk meg az erdélyi iskolákról. 1629-ben Darkó János még csak arról ír, hogy Csíksomlyón iskolát kellene létesíteni (25. sz.), 1638-ban Leone da Modica arról tudósít, hogy ott grammatikát és retorikát tanítanak (27. sz.). Stefano Lopara jelentése szerint Csíksomlyón „per servitio chierici” szolgált az iskola 1654-ben (31. sz.), pedig Modesto már 1649. évi jelentésében arról beszél, hogy megnyitották az iskolát a világiak számára, aminek sokan nagyon örültek. („Vicino al Convento habbiamo determinato la scuola de putti secolari, quale e statta gratiosissima a molti signori” – 29. sz.) Az 1658 táján keletkezett írásában az iskolának 80 világi diákjáról ír, akiket két fráter és egy világi mester tanít.

A fentebb említett Lopara szerint 1654-ben Mikházán is volt a ferenceseknek iskolájuk a szomszédos helyek ifjai számára. 40 tanulója volt. Támogatás híján azonban 1658-ban megszűnt. Modesto kisvárdai iskoláról beszél az 1650-es években vallásilag vegyes tanulókkal, akiknek száma elérte a 30-at. Támogatás hiányában ez is rövid életet

élt. (33a. sz.) Ismételten szót ejtenek más szerzetesrendek iskoláiról is, új adatokkal gazdagítva iskoláink történetét.

Tóth István Györgynek a kötet elé írt részletes, kitűnő, minden szükséges ismeretet előre közlő, az egyes dokumentumok értékére, összefüggésére rámutató *Bevezetése* felmenti a könyv ismeretétől, hogy a forráskiadvány jelentőségét tovább bizonygassa. Ahogyan a kiválasztott anyagot a sajtó alá rendező publikálta, minden igényt kielégíthet. Csak helyeselhető, hogy az egyes írásokat részletező magyar és német nyelvű ismertetéssel, szerzőjükre vonatkozó tájékoztatással vezette be. Gonddal készült bibliográfiai összeállítás és mutató könnyíti a kiadvány használatát.

A sajtó alá rendező Benda Kálmán emlékének ajánlotta munkáját, és kifejezte háláját, hogy felhívta figyelmét a Congregatio de Propaganda Fide levéltárára. Méltánytalanság lenne, ha itt nem idéznők fel annak emlékét, aki Benda Kálmánt irányította a szóban forgó levéltárba. A csángó nép, az erdélyi magyarság atyja, Domokos Pál Péter indította el Benda Kálmánt a *Moldvai csángó-magyar okmánytár* útjára. Elsőként ő vette birtokba, fotóztatta le és adta ki részben a csángókra vonatkozó dokumentumokat. Az 1980-as évek táján ő tárgyalta meg Bendával a teendőket. Az akkor megindult kutatómunka szép hajtásának kell tekintenünk Tóth István György kiadványát.

Varga Imre

STAUD GÉZA: A MAGYARORSZÁGI JEZSUITA ISKOLAI SZÍNJÁTÉKOK FORRÁSAI, IV, MUTATÓK

Összeállította és szerkesztette H. Takács Marianna, Budapest, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1994, 234 l. (A Magyarországi Iskolai Színjátékok Forrásai és Irodalma, 4).

Adattárak megjelenésekor általános az értékelés: ismét hozzáférhetővé vált számos, eddig jórészt ismeretlen adat

a kutatás számára. Illik ilyenkor szólni az alap kutatás nem látványos, de igen hosszadalmas, fáradságos voltáról is.